

В. О. Лапіна,
здобувач
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ДІАЛОГУ,
ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

Лапіна В. О. Психологічні особливості навчального діалогу, які впливають на ефективність процесу формування мовленнєвої компетентності студентів під час вивчення іноземних мов.

У статті розглянуто психологічні характеристики та особливості навчального діалогу, які розкривають специфіку його організації в навчальній діяльності, показують його можливості в становленні особистісної сфери студентів, у тому числі і в розвитку їхньої професійно зорієнтованої мовленнєвої компетентності у процесі вивчення іноземних мов.

Ключові слова: навчальний діалог, навчальна діяльність, психологічні характеристики, особливості, чинники, діалогічна ситуація, мовленнєва компетентність, педагогіка співпраці, рефлексія.

Лапина В. А. Психологические особенности учебного диалога, влияющие на эффективность процесса формирования речевой компетентности студентов во время изучения иностранных языков.

В статье рассмотрены психологические характеристики и особенности учебного диалога, которые раскрывают специфику его организации в учебной деятельности, демонстрируют его возможности в становлении личностной сферы студентов, в том числе и в развитии их профессионально

ориентированной речевой компетентности в процессе изучения иностранных языков.

Ключевые слова: учебный диалог, учебная деятельность, психологические характеристики, особенности, факторы, диалогическая ситуация, речевая компетентность, педагогика сотрудничества, рефлексия.

Lapina V. O. Psychological Features of Educational Dialogue Influencing the Efficiency of Forming Students' Speech Competence in the Process of Foreign Languages Learning.

Psychological descriptions of educational dialogue and its features which expose the specific of dialogue organization in educational process, show its possibilities in bringing up personality sphere of students as well as in developing their professionally oriented speech competence in the process of foreign languages learning are considered in the article.

Keywords: educational dialogue, educational activity, psychological descriptions, features, factors, dialogic situation, speech competence, pedagogics of collaboration, reflection.

З-поміж тенденцій до оновлення освітнього процесу найбільшої нашої уваги заслуговують ті, які зорієнтовані на прояв суб'єктності педагога і студента в навчальній діяльності. До них можна віднести особистісно зорієнтоване, кооперативне, інтерактивне, розвивальне навчання, які розглядаються в межах *педагогіки співпраці* (Т. Матіс, Ю. Полуянов, Л. Виготський, Г. Цукерман, В. Петровський, В. Ляудіс, В. Панюшкін, М. Каган та ін.). Не так давно в просторі педагогіки співпраці почав розроблятися такий напрям, як *навчальний діалог*, що є складовим компонентом інтерактивного, особистісно зорієнтованого та розвивального навчання.

Особливості навчального діалогу в контексті навчальної діяльності з позиції психології розглядали багато науковців: запропоновано концепцію про психічний розвиток особистості через соціальне до індивідуального

(Л. Виготський), представлено аналіз закономірності формування різних психічних функцій у сумісній навчальній діяльності (Т. Матіс, Ю. Полуянов, Г. Цукерман), досліджено продуктивні форми сумісної навчальної діяльності (В. Ляудіс, І. Негуре, В. Панюшкін); розглянуто особливості особистісного розвитку студента залежно від групових і колективних форм навчальної діяльності (В. Петровський, А. Петровський), викладено основні положення психологічної теорії спільної діяльності в дослідженнях В. Давидова, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна, які розглядали таку спільну діяльність як детермінанту інтелектуального та особистісного розвитку студента.

Як бачимо, чимало уваги присвячено дослідженню питання навчального діалогу, який розглядається як спосіб, «інструмент» співпраці, що має стати домінантою навчального процесу. Водночас у науковій та методичній літературі недостатньо обґрунтовані функції діалогу у формуванні та розвитку мовленнєвої компетентності студентів ВНЗ під час навчання іноземних мов. Найбільш вивченою є навчальна функція діалогу, а формувальна та розвивальна, особливо у процесі вивченні гуманітарних дисциплін, не отримали всебічного обґрунтування.

Отже, *мета статті* — розглянути особливості навчального діалогу в контексті навчальної діяльності з позиції психології, які сприяють забезпеченню результативності навчального діалогу як засобу формування професійно зорієнтованої мовленнєвої компетентності студентів у процесі вивчення іноземних мов.

Дослідники психологічних характеристик діалогічного мовлення (В. Скалкін, І. Виготський, М. Бахтін, В. Біблер, Г. Кучинський, Б. Ломов, Б. Поршнєв та ін.) окреслюють такі його особливості:

– *репліціювання*, тобто обмін репліками, коли відбувається постійний перехід зі слухання на говоріння, зі сприйняття, прогнозування, розуміння на планування та породження власного мовлення;

– *рецептивно-продуктивний характер*, оскільки кожен співрозмовник може виступати в ролі слухача і мовця, у живому діалогічному мовленні обмін репліками відбувається швидко, звідси – непередготовленість, спонтанність діалогічного мовлення, що вимагає високої автоматизованості та підготовленості мовного матеріалу;

– *умотивованість*, тобто ми завжди говоримо з якоїсь причини, яка визначається або зовнішніми або внутрішніми стимулами (мотиви партнерів можуть не збігатися, що визначає сам процес і результат спілкування);

– *зверненість, адресованість* — означає, що ми завжди говоримо з кимось, для когось, щоб висловити свою думку, поділитися думками, переконати, довести, запитати, попросити тощо;

– *емоційна забарвленість*, коли мовець виражає свої думки, почуття, ставлення до того, що він говорить;

– *ситуативна зумовленість* — діалог відбувається в певній ситуації (на занятті слід залучати студентів до навчання іноземної мови через використання реальних ситуацій), ситуативність визначає характер мовної поведінки партнерів, мовне оформлення мовлення;

– *двосторонній характер*, тобто наявність співрозмовників;

– *слухове сприйняття* учасників діалогу: важливість інтонації, тембру, тональності тощо, які можуть впливати на семантику слів, змінювати її або навіть повністю нейтралізувати;

– *зорове сприйняття* учасників діалогу — особлива роль міміки, жестів та інших паралінгвістичних засобів.

Ефективність навчального діалогу як засобу формування будь-якої компетентності (у нашому випадку мовленнєвої) дослідники (Л. Фролова, Т. Дикун, Н. Песняєва та ін.) традиційно пов'язують з раціональною організацією навчальної діяльності та діалогових відносин на занятті.

Л. Фролова наголошує на тісному зв'язку між *формою організації діалогу* (фронтальне навчання, групове навчання, внутрішній діалог) та *етапом*

навчальної діяльності (постановка навчального завдання, пошук розв'язання навчального завдання, моделювання, контроль та оцінка) [5, с. 127].

Ми погоджуємося з висновками Л. Фролової про те, що найбільший потенціал для ефективної організації єдиного комунікативного простору в процесі навчальної діяльності мають груповий (парний) або внутрішній діалоги. Студенти набувають навичків вільного і самостійного вибору відповідних способів розв'язання навчальних завдань, одночасно студенти вчаться грамотно організовувати діалогові взаємовідносини, отримують досвід спілкування, а, отже, підвищують рівень мовленнєвої компетентності, що актуально для нашого дослідження.

Н. Песняєва поділяє думку щодо ефективності навчальної діяльності з використанням засобів навчального діалогу. Відзначає, що правильна організація навчально-виховного процесу реалізується на основі трьох складових:

- потреби самих студентів в опануванні духовного багатства;
- навчальної мотивації;
- презентації навчального завдання, проблеми [4, с.40].

Т. Дикун вважає, що на ефективність навчальної діяльності може вплинути вправне застосування засобів навчального діалогу, а для правильної організації його на занятті необхідно дотримання таких умов:

- усунення внутрішніх перешкод творчим проявам, мисленню;
- фіксація роботи підсвідомості, не втрачати навіть випадкові думки;
- надання можливості внутрішньої розминки, освоєння в просторі передбачуваної діалогічної взаємодії;
- розвиток жвавості уяви, широти сприйняття світу співрозмовників;
- допомога студентам у розумінні сенсу і загальної спрямованості діяльності, в якій розвивається їхні особистісні можливості (без такого розуміння багато що сприймається як гра) [1].

Докладне вивчення наукових доробок С. Рубінштейна, Ю. Кулюткіна, А. Зімічева, В. Марищука, Г. Кляцької та ін. дозволило визначити психологічні чинники, що впливають на зміст і характер діалогічного спілкування:

- це процеси сприйняття мовлення співрозмовника і орієнтування в ситуації;
- процеси формування змістовної сторони висловлювання;
- процеси мовного оформлення думки та сприйняття (декодування) реплік партнера по спілкуванню.

Посилаючись на дослідження вищезгаданих науковців, діалогічне мовлення відбувається за певною схемою. Починаючи діалог, перший його учасник (П1) оцінює комунікативні здібності партнера, орієнтується в ситуації й складає свою програму, що породжує мовлення, аналізує свій мовленнєвий намір і тему. Другий співрозмовник (П2), сприйнявши мовленнєвий твір, аналізує його і вимовляє відповідну репліку, враховуючи при цьому особистість П1 і ситуацію, власні наміри та мотиви. Таким чином, у діалогічній зв'язці П1-П2 психологічна основа породження висловлювання у співрозмовників неоднакова.

Варто зважити позицію науковців (С. Рубінштейн, Ю. Кулюткін, А. Зімічев, В. Марищук та ін.) щодо компонентів ситуації, у межах якої відбувається діалог, які знаходяться в постійному русі, що приводить до зміни стимулів протягом першого акту діалогічного спілкування. Ось як це можна відобразити поетапно:

- оцінка особистості співрозмовника;
- орієнтування в ситуації;
- актуалізація досвіду, мовленнєвого наміру, теми;
- висловлювання П1;
- висловлювання П2;
- сприйняття висловлювання П1;
- оцінювання діяльності ініціатора діалогу;
- оцінювання ситуації;

- аналіз висловлювання П1 в певній обстановці;
- актуалізація досвіду, намірів;
- □вибір варіанту реакції.

Такі науковці, як Н. Гальскова, Г. Єлизаров, М. Ляховицький, Ю. Пассов, К. Бауш, Г. Перфілов, Г. Яцьковська, О. Левченко та багато інших переконані в тому, що формування діалогічних навичок та вмінь студентів вимагає розв'язання трьох ключових психолінгвістичних завдань: розумового, раціонально-експресивного, комунікативного завдання. Уважаємо за доцільне детально зупинитися на кожному з них.

Зміст майбутнього висловлювання визначається розв'язанням *розумового завдання*. *Раціонально-експресивне завдання* суб'єкт розв'язує, переходячи від задуму промови до втілення його на основі семантики та синтаксису певної мови. Останній вид завдання – *комунікативне завдання*, виникає у випадках, коли мовець активно орієнтує своє висловлювання на конкретного слухача і ставить перед собою певну комунікативну мету: проінформувати, повідомити, пояснити, переконати, заспокоїти, з'ясувати й т. ін. [3].

Вивчення й аналіз передового психологічного досвіду дають підстави засвідчити, що урахування психологічних аспектів навчального діалогу дозволяє організувати діяльність таким чином, що діалогічна взаємодія викладача та студента буде сприяти покращенню процесу формування мовленнєвої компетентності студентів під час вивчення іноземних мов. Покращення мовленнєвих навичок та вмінь студентів засобами навчального діалогу в нашому дослідженні буде відбуватися в межах педагогіки співпраці, основна характеристика якої — суб'єктність навчальної діяльності, де суб'єктами виступають викладач і студент.

Ми переконані, що саме знання психологічних особливостей навчального діалогу дозволяє створити необхідні умови для формування суб'єктної позиції студентів: студента з навчальною мотивацією, який розуміє цінність пізнання; достатньо активний у ситуації вирішення нового завдання, здатен самостійно ставити питання, що вимагають вирішення, знаходити власний спосіб

вирішення проблемного завдання та пояснювати свій вибір дій; здатен до рефлексії, за допомогою якої вираховує власні помилки. Характерними рисами викладача як суб'єкта навчального діалогу ми розглядаємо рефлексивність особливого виду — внутрішню діалогічність професійної самосвідомості; здібність до самокомунікації, як прояву професійного розвитку, як умову внутрішнього діалогу; рефлексію (самосвідомість та самооцінювання) за принципом «інтерпретації» (результати студентів залежать від власних навчальних дій викладача) [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дикун Т. П. Учебный диалог как средство формирования личностно ориентированного знания : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Тамара Петровна Дикун. — Оренбург, 1999. — 213 с.
2. Николаева В. Д. Структурно-семантические и прагматические особенности трехчленных диалогических единств в английском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / В. Д. Николаева. — К., 1987. — 20 с.
3. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению [Текст] / Е. И. Пассов. — М. : Рус. яз., 1989. — 276 с.
4. Песняева Н. А. Учебный диалог как средство развития речевой деятельности младших школьников : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Наталья Александровна Песняева. — Москва, 2004. — 214 с.
5. Фролова Л. С. Учебный диалог как организующий инструмент единого коммуникативного пространства системы развивающего обучения : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.02 / Любовь Сергеевна Фролова. — Ярославль, 2010. — 346 с.